

CONSIDERAȚII DESPRE SEMNIFICAȚIA ȘI IMPORTANȚA DESCRIERII ÎN CERCETAREA FILOSOFICĂ

Eduard MORAR

Universitatea din București

Abstract: The paper deals with the significance of description as a predominant tool used in the works of the later Wittgenstein. Descriptions are meant to show how philosophical difficulties arise, to bring their nature into a different light, so that one can understand what is troubling about them, what makes them inherent to human thinking. Understanding the significance of description is stymied by the usual goals and methods of philosophers: the theoretical elaborations specific to philosophers make harder to see what is right in front of one's eyes.

Keywords: description, philosophical methodology.

Atunci când a finalizat *Tractatus Logico-Philosophicus*, Ludwig Wittgenstein a crezut că nu mai avea vreun cuvânt de spus în filosofie. Considerând că problemele care l-au frământat au primit o soluție definitivă,¹ a renunțat fără rețineri la preocupările de natură filosofică. Dincolo de obținerea unor clarificări esențiale, el nu mai era tentat să se ocupe de probleme punctuale (așa ceva ar fi intrat, eventual, în sarcina filosofilor profesioniști), așa că s-a gândit să își organizeze altfel viața. Aflat în căutarea unei noi vocații, a ales să fie învățător. Dacă Wittgenstein și-ar fi găsit în această activitate liniștea sufletească, probabil că nu s-ar mai fi pus problema unei reîntoarceri la filosofie, deoarece, pentru el, revenirea la filosofie a însemnat revenirea la chestiunile de bază ale *Tractatusului*. Așa se face că, după ce s-a întors în Anglia, două aspecte l-au interesat în mod deosebit. Pe de o parte, să elimine confuzii și neînțelegeri care erau fie inerente lucrării, fie pricinuite de o receptare neadecvată ori înșelătoare a cărții din partea celor care au studiat-o (în special, reprezentanți ai

¹ Vezi *Cuvântul înainte* al *Tractatusului* – mai cu seamă, finalul.

filosofiei analitice și ai empirismului logic). Pe de altă parte, să ducă mai departe și să dezvolte temele fundamentale ale operei sale din tinerețe, urmărind tot timpul să obțină acele clarificări ce-i vor putea aduce "pace în gânduri".²

Nu încapă nicio îndoială că după reîntoarcerea lui Wittgenstein la filosofie descrierea a ajuns să joace un rol hotărâtor în depistarea și tratarea unora dintre problemele esențiale ale filosofiei. Am putea chiar spune că descrierea a fost sufletul cercetărilor mai târzii ale gânditorului austriac. Acest lucru se poate vedea dacă ne uităm la însăși practica sa filosofică și dacă suntem atenți la avertismentele pe care Wittgenstein le-a formulat în legătură cu dificultatea sesizării mizei producerii unor descrieri în filosofie. Nu puține au fost ocaziile în care se simțea dator să-și atenționeze studenții în timpul discuțiilor de seminar de la Cambridge: "Ceea ce vom spune va fi ușor, însă a ști de ce o spunem va fi foarte dificil."³ Cu toate acestea, încă din timpul vieții filosofului, dar mai ales după moartea sa, soarta conceptului "descriere" a rămas în derivă: unii i-au negat în mod categoric calitățile filosofice, alții pur și simplu au crezut că nu trebuie luat prea în serios, iar alții, acordându-i o foarte mare semnificație, chiar dacă au reușit să vadă ceva în el, tot au rămas cu sentimentul că le scapă din vedere aspecte ce ar merita să fie surprinse. Eu, unul, mă număr printre cei din ultima categorie. Din acest motiv consider că nu este într-un totul lipsit de importanță să expun o parte din obstacolele de care m-am lovit și să împărtășesc, totodată, puținul pe care am ajuns să îl înțeleg referitor la acest concept-cheie al filosofiei târzii a lui Wittgenstein.

Ce anume încurcă pe cineva interesat de filosofie în legătură cu conceptul "descriere"? În ce sens este descrierea pentru Wittgenstein un mod de cercetare filosofică? Să ne îndreptăm mai întâi atenția asupra unor cuvinte pe care Wittgenstein le-a adresat studenților săi în cadrul unui seminar din anul universitar 1932-1933. El îi prevenea pe aceștia astfel:

² În ianuarie 1945, Wittgenstein nota în *Cuvântul înainte* al *Cercetărilor filosofice*: "Până cu puțin timp în urmă, renunțasem de fapt la gândul de a publica lucrarea mea în timpul vieții. El a fost, ce-i drept, deșteptat din când în când, și anume în primul rând datorită faptului că a trebuit să aflu că rezultatele mele, pe care le comunicasem în prelegeri, pagini dactilografiate și discuții, erau în circulație greșit înțelese, mai mult sau mai puțin diluate sau deformate în diferite feluri. Prin asta vanitatea mi-a fost zgândărită și am avut greutate să o liniștesc. Acum patru ani am avut prilejul să citesc din nou prima mea carte (*Logisch-Philosophische Abhandlung*) și să explic gândurile cuprinse în ea. Și atunci mi s-a părut dintr-o dată că trebuie să public acele gânduri vechi și pe cele noi laolaltă: că cele din urmă ar putea fi văzute în lumină potrivită numai prin opoziție și pe fundalul vechiului meu mod de gândire. De când am început să mă ocup din nou cu filosofia, și anume de acum șaisprezece ani, a trebuit să recunosc greșeli grave în ceea ce am scris în acea primă carte."

³ Vezi *Wittgenstein's Lectures. Cambridge 1932-1935*, p. 77.

“Voi exclude din discuția noastră întrebări ce-și primesc răspunsul prin apel la experiență. Dificultățile filosofice nu sunt soluționate prin apel la experiență, căci noi nu vorbim în filosofie despre fapte, ci despre lucruri pentru care faptele sunt folositoare.”

“În legătură cu întrebările pe care le discutăm nu am formată nicio opinie, iar dacă aș fi avut, și ar fi intrat în dezacord cu vreo opinie de-a voastră, imediat aș fi renunțat la ea de dragul argumentului, pentru că nu ar avea nicio relevanță pentru discuția noastră. În mod constant ne mișcăm într-un domeniu în care cu toții avem aceleași opinii. Tot ceea ce vă pot oferi este o metodă; nu vă pot învăța adevăruri noi.” (*Wittgenstein's Lectures. Cambridge 1932-1935*, p. 3, p. 97)

În aceste observații este implicată existența unei deosebiri între filosofie și știință. Această deosebire a fost marcată prin intermediul unei distincții, devenită emblematică pentru tradiția gândirii analitice. Este vorba de distincția dintre *probleme conceptuale* și *probleme empirice*,⁴ de care Wittgenstein a fost conștient și a ținut seama cu seriozitate încă din perioada *Tractatusului*. Mai mult decât atât însă, din aceste observații reiese că activității filosofice nu îi este proprie preocuparea cu probleme empirice, cu descoperirea faptelor și a relațiilor ce se stabilesc între acestea, dar mai cu seamă că filosofia nu trebuie să intre în conflict cu faptele furnizate de știință, cumva fiind cu atât mai bine dacă anumite fapte nu s-ar pierde niciodată din vedere. Acest aspect este într-un totuși remarcabil, deoarece aruncă o lumină asupra a ceea ce a avut în vedere Wittgenstein printr-o “răsturnare a cercetării” sale. Astfel, se poate vedea mai bine de ce consideră Wittgenstein că ipotezele și explicațiile nu-și au locul în filosofie. Căci dacă îți fixezi printre obiective înțelegerea rolului pe care îl joacă diferite expresii ale limbajului în viețile oamenilor, atunci ce altceva îți poți propune decât să descrii, să scoți în evidență ceea ce stă deschis în fața ochilor tuturor? În

⁴ Problemele filosofice sunt probleme conceptuale, iar problemele științifice sunt probleme empirice. O problemă empirică poate fi exprimată prin formulări precum: “Este adevărat că apa fierbe la 100 de grade Celsius?”, “Este adevărat că densitatea unui corp este dată de raportul dintre masa și volumul său?” etc. O problemă conceptuală, în schimb, poate fi formulată prin interogații de forma: “Ce înseamnă X?”, “Ce relație există între conceptele X și Y?”, “Este Z o formulare cu sens?” Dacă problemele empirice vizează adevărul enunțurilor, problemele conceptuale, în schimb, vizează sensul lor. Problemele empirice sunt probleme de cunoaștere, în timp ce problemele conceptuale sunt mai curând probleme de înțelegere. Spre deosebire de problemele empirice, care au legătură cu ceea ce se petrece în natură, problemele conceptuale au legătură cu felul în care sunt folosite expresiile limbajului.

acest sens, o parte importantă a activității filosofice va fi punerea în ordine și aducerea în prim-plan a unor lucruri de mult știute, dar care s-au uitat între timp din cauza caracterului lor evident, neproblematic.

“Filosofia așează, pur și simplu, totul în fața noastră și nu explică, nu deduce nimic. – Deoarece totul stă deschis în fața ochilor noștri, nu există nimic de explicat. Căci ceea ce este ascuns nu ne interesează. <<Filosofie>> ar putea fi numit și ceea ce este posibil *înaintea* tuturor noilor descoperiri și invenții.”

“Munca filosofului este o reunire de amintiri pentru un anumit scop.”
(*Cercetări filosofice*, §126, §127)

Totuși, când te apropii de asemenea remarci și reflectezi asupra lor, cum ai putea să-ți înfrânezi gândirea de la asocierea descrierii cu constatarea sau relatarea, pur și simplu, a unor fapte? Face însă Wittgenstein, așa cum a crezut Russell, ceva apropiat de munca lexicografului, atunci când discută despre semnificația acelor expresii ale limbajului care le-au dat bătaie de cap filosofilor? Sau ceva din munca sociologului ori a antropologului, atunci când recomandă să se ia în considerare modul în care învață un copil limbajul, când invocă diverse utilizări ale expresiilor respective în cadrul unor comunități primitive restrânse pentru a le compara cu folosirile noastre curente, sau când vorbește despre relația dintre reguli și practicile omenеști ori despre istoria naturală a omenirii?⁵ (Wittgenstein – un gânditor excentric; *Cercetările filosofice* – un soi de dicționar prezentat într-o formă inedită!) Descrierile lui Wittgenstein nu vizează în niciun chip cunoașterea – nici nu o restructurează, nici nu o îmbogățesc. Ca atare, nu slujesc la soluționarea unor probleme empirice. În schimb, ele vizează regulile de folosire ale expresiilor, iar ceea ce se țintește cu ele sunt clarificări de ordin conceptual. De aceea ele nu sunt propriu-zis relatări. Allan Janik, de pildă, semnaleză că “descrierile lui Wittgenstein iau forma experimentelor gândirii, exemplelor, aforismelor, analogiilor, metaforelor și întrebărilor – cel mai interesant fapt în legătură cu *Cercetările* fiind că acestea conțin 784 de întrebări dintre care numai 110 primesc un răspuns, iar dintre acestea 70 primesc în mod voit un răspuns fals.”⁶ (Relatare și interogație – ce contrast puternic!) În felul acesta, relatarea nu poate constitui *esența* descrierii, ci, în cel mai fericit caz, întruchiparea *uneia* dintre multiplele forme ale acesteia.

⁵ Vezi și Rush Rhees, *Wittgenstein's On Certainty. There – Like Our Life*, p. 10.

⁶ A se vedea Allan Janik, *Assembling Reminders. Studies in the Genesis of Wittgenstein's Concept of Philosophy*, p. 46.

Când se angajează în descrieri, Wittgenstein nu prezintă, să zicem, cum evoluează o anumită partidă de fotbal (în maniera unui comentator sportiv), ci prezintă ceea ce *aparține*, ce este *characteristic* fotbalului. Ceea ce face el de fapt este să imagineze tot felul de situații în care contrastează anumite mișcări ce aparțin unui joc de limbaj (mișcări autentice), cu altele care nu-i aparțin (mișcări în gol), dar care ar putea să funcționeze într-un joc înrudit.⁷

Bunăoară, fotbalul e un joc cu mingea, ce implică două echipe; este un joc cu piciorul, nu cu mâna, etc. Pe de altă parte, există diferite forme ale jocului de fotbal: fotbalul în competițiile sportive și fotbalul în rândul amatorilor; fotbalul cu arbitru și cu penalizări, cu două reprize a 45 de minute fiecare și cu posibilitatea prelungirilor și a loviturilor de pedeapsă, și fotbalul fără așa ceva. Și ce ar fi dacă fotbalul s-ar juca cu o minge pe ping-pong – cum ar fi să se desfășoare un astfel de joc pe stadion? (Este demn de toată atenția că lucrurile nu se petrec așa în fotbal și, de asemenea, că nici în tenisul de masă nu se folosește ca minge o minge de fotbal!) Sau ne putem imagina că s-ar introduce în fotbal o nouă regulă potrivit căreia la anumite intervale de timp, stabilite dinaintea meciului, cineva strigă "Stop!", iar jucătorii sunt obligați să rămână nemișcați pentru 1 minut în poziția în care sunt surprinși pe teren, lăsându-se deschisă posibilitatea mingiei de a-și continua traiectoria. – La ce ar folosi așa ceva? Și am mai numi fotbal un astfel de joc? Aici s-ar putea răspunde: "Da, e tot fotbal, fiindcă introducerea regulii a îmbunătățit jocul în cutare și cutare fel, sau, oricum, l-a făcut mai spectaculos" – tot așa cum introducerea arbitrilor a determinat, în principiu, o mai bună desfășurare a jocului. Însă, la fel de bine, se poate da replica: "Nu, acesta nu mai e fotbal, e cu totul alt joc!", iar cel care ar spune asta, ar vedea în noua regulă ceva la fel de nepermis ca și schimbările jucătorilor de pe teren cu jucători de pe banca de rezerve după bunul plac, în orice moment al partidei. Toate aceste observații, și altele de acest gen, ar fi numite de către Wittgenstein *observații gramaticale*. Scopul lor este să aducă claritate cuiva care întâmpină dificultăți în înțelegerea unor concepte; să arate *ce este*, în cazul de față, fotbalul. Firește, filosoful nu este pus în încurcătură de conceptul "fotbal", ci de concepte precum "limbaj", "experiență", "lume". Însă asemenea concepte nu au un statut aparte decât, poate, numai în sensul că au fost discutate iar și iar de către filosofi.⁸ Ele nu pot avea o demnitate mai presus de aceea de a fi cuvinte ce primesc diferite utilizări în cadrul unei forme de viață.

⁷ Vezi Rush Rhees, *Op.cit.*, p. 49.

⁸ Dacă discuțiile s-au perpetuat de-a lungul istoriei filosofiei, aceasta s-a întâmplat, printre altele, din cauza nivelului foarte înalt de generalitate al conceptelor examinate.

"[...] cuvintele <<limbaj>>, <<experiență>>, <<lume>>, dacă au o folosire, trebuie să aibă una tot așa de umilă ca și cuvintele <<masă>>, <<lampă>>, <<ușă>>." (*Cercetări filosofice*, §97)

Iată acum un mănunchi de confuzii înrudite: Jocurile de limbaj descrise de Wittgenstein constituie o înlănțuire de exemple și contraexemple oferite în virtutea formulării unor generalizări ori a extragerii unor principii universale valabile, al căror scop ultim ar fi configurarea unei noi doctrine filosofice în detrimentul altora. Dar am văzut deja că în filosofie nu există concurență, că pentru Wittgenstein filosofia nu este un domeniu de confruntare a unor opinii. Pretinsele propoziții sau teze filosofice nu sunt altceva decât opinii susținute sau criticate pe baza unor temeuri, pericolul cel mai mare care le amenință fiind acela de a se cristaliza sub forma unor dogme. De asemenea, pe fondul unei pretinse teorii, jocurile de limbaj ar putea apărea drept elemente constitutive ale acesteia: cazuri ideale, rupte de folosirile reale ale limbajului (presupus a avea tot felul de carențe), care sunt propuse pentru a înlătura orice fel de neajunsuri răspunzătoare pentru apariția confuziilor și neînțelegerilor. Pe de altă parte, dacă te raportezi la jocurile de limbaj ca la niște exemple, vei fi înclinat să le consideri cu totul neplauzibile. Și nu se poate spune că lucrurile n-ar sta așa. Numai că pentru Wittgenstein nu e important ca ele să fie plauzibile; ele trebuie să fie doar posibile. De altfel, așa ar și trebui să fie privite jocurile de limbaj – ca *obiecte de comparație*, ca moduri alternative de prezentare a felului în care stau lucrurile în ceea ce privește folosirea anumitor expresii, menite să conducă la o mai bună înțelegere a acestora. Cât despre lipsa de plauzibilitate a jocurilor de limbaj: cu cât este mai mult sfidat plauzibilul, cu atât mai bine, pentru că altfel nu am putea fi izbiți de ceea ce ne este în gradul cel mai înalt familiar (atât de familiar, încât nici nu se mai pune problema unei recunoașteri).

"Jocurile noastre de limbaj clare și simple nu sunt studii pregătitoare pentru o reglementare viitoare a limbajului – oarecum prime aproximații, care nu iau în considerare frecarea și rezistența aerului. Mai degrabă, jocurile de limbaj stau aici drept *obiecte de comparație*, care trebuie să arunce o lumină asupra realităților limbajului nostru, prin asemănare și neasemănare."

"Putem evita incorectitudinea sau lipsa de conținut a afirmațiilor noastre numai dacă prezentăm modelul drept ceea ce este el, ca obiect de comparație – ca riglă de măsură, pentru a spune așa; și nu drept prejudecată căreia *ar trebui* să i se conformeze realitatea. (Dogmatismul în care cădem așa de ușor când filosofăm.)"

”Aspecte ale lucrurilor care sunt cele mai importante pentru noi ne sunt ascunse prin simplitatea și familiaritatea lor. (Nu putem observa ceva – deoarece se află tot timpul în fața ochilor noștri.)” (*Cercetări filosofice*, §130, §131, §129)

Dar dacă jocurile de limbaj se constituie din ”stropi” de gramatică filosofică⁹ – aidoma unor picături de limpezire a ochilor – destinați să înlesnească o percepție cât mai adecvată a unor aspecte din viața de zi cu zi privitoare la funcționarea limbajului, nu se apropie descrierea de logică? La urma urmei, filosofia și logica sunt unul același lucru! Aici însă trebuie să fim foarte precauți,¹⁰ deoarece Wittgenstein nu mai înțelege logica așa cum o înțelegea în *Tractatus*.

Rush Rhees identifică drept laitmotiv al odiseei filosofice a lui Wittgenstein preocuparea pentru problema ”Ce înseamnă să spui ceva?”, mai precis, preocuparea pentru discursul autentic și evitarea implicării în orice formă de discurs superficial.¹¹ (A vorbi cu înțelegere, prin opoziție cu a vorbi verzi și uscate.) În *Tractatus* problema

⁹ Asemenea stropi sunt presărați peste tot în întrebările, analogiile, metaforele și aforismele lui Wittgenstein. Iată câteva considerații interesante ale lui Allan Janik referitoare la procedeele stilistice întrebunțate de filosoful austriac: ”Aforismul, ca și metafora, condensează cu autoritate o judecată într-o sintagmă ce ajunge să aibă un caracter paradigmatic datorită faptului că ne cere să ne îndreptăm atenția într-o anumită direcție. În orice caz, modul său de concentrare eliberează simultan energie ce ajunge la cititor. Când aforismul lucrează asupra cititorului, imaginația acestuia este pusă în mișcare. Astfel, funcția aforismului este să conducă fantezia spre posibilități până acum nebănuite. [...] Aspectul crucial este că [aforismul, nota mea – E.M.] ne forțează să privim într-o lumină nouă spre ceva ce este predispus să fie omis.” Și de asemenea, cu privire la unele dintre întrebările formulate de autorul *Cercetărilor filosofice*: ”Aceste întrebări țintesc nu atât spre obținerea unui răspuns din partea cititorului lui Wittgenstein, cât spre a-l ajuta pe acesta să gândească cu ajutorul lor.” Vezi *Assembling Reminders*, pp. 151, 157.

¹⁰ Rush Rhees face cu referire la ultimele reflecții filosofice ale lui Wittgenstein, editate postum sub titlul *Despre certitudine*, următorul comentariu: ”Wittgenstein vorbește deseori despre <<logică>> în *Despre certitudine*, și despre <<o întrebare logică>>, <<o judecată logică>> și așa mai departe. El ar fi zis că întregul set de remarci (întreaga carte) este o discuție despre logică. El nu se gândește la logică ca la un sistem formal de principii – ca *Principia Mathematica*, de exemplu. Dacă spunem despre carte că este o cercetare logică – aceasta înseamnă că este o discuție cu privire la ce este logica, sau cu privire la ce sunt principiile logice. Însă aceasta nu înseamnă: el caută o metodă cu ajutorul căreia ar putea construi sau deriva principiile logice; sau că vrea să ofere ”o metodă mecanică” pe baza căreia să se decidă dacă o anumită formulă este sau nu un principiu logic.” (*Wittgenstein’s On Certainty. There – Like Our Life*, p. 48). Cred că acest comentariu este valabil și pentru *Cercetări filosofice*, dar și pentru alte scrieri târzii ale lui Wittgenstein.

¹¹ Vezi R. Rhees, *Wittgenstein’s On Certainty. There – Like Our Life*, p. 6 și următoarele.

a luat forma interogației "Ce este propoziția?", iar aceasta era echivalentă cu întrebarea "Ce este logica?". Pentru a răspunde la întrebare, Wittgenstein a oferit o metodă de reprezentare, un model logic, cu ajutorul căruia să se decidă – pe baza a ceea ce se arată în însuși simbolismul modelului – ce este și ce nu este o propoziție a limbajului. Mai mult decât atât însă: ce *poate* să fie și ce *nu poate* să fie o propoziție! Ceea ce s-a asumat, printre altele, în toată această abordare a fost că limbajul are o structură logică, iar această structură este *unică*, și pe lângă aceasta, că toate propozițiile limbajului *trebuie* să aibă ceva în comun. Faptul că astfel de supoziții au fost îmbrățișate a fost influențat de un anumit mod de a înțelege analiza logică. Funcția acestora ar fi fost să dezvăluie ce au în comun toate propozițiile – forma generală a propoziției.¹² O asemenea descoperire ar fi ușurat viața filosofului, deoarece i-ar fi permis să distingă în mod categoric între ceea ce în *Tractatus* a fost desemnat prin propoziții cu sens, propoziții lipsite de sens și nonsensuri.¹³

Mai târziu, când ideea jocurilor de limbaj și cea a asemănărilor de familie au început să dea roade, întrebarea "Ce este propoziția?" a fost abandonată, ea nu a mai însemnat nimic pentru Wittgenstein. În schimb, interesul lui pentru logică s-a păstrat împreună cu întrebarea inițială. Aceasta a continuat să-i transmită ceva. Așa se face că *a spune ceva* a ajuns să însemne a spune ce *caracterizează* un joc de limbaj. Însă dacă te rezumi numai la atât, nu ajungi cu mult mai departe decât dacă te-ai folosi de forma generală a propoziției pentru a răspunde la întrebarea "Ce este propoziția?". Faptul că cineva rostește niște sunete sau face niște semne pe hârtie în diverse situații nu înseamnă neapărat că persoana respectivă vorbește sau scrie – la fel de bine ar putea fi vorba de simple bolboroseli sau mângălituri.¹⁴ Tu, la rândul tău, ai putea chiar să îți însușești vocabularul unei comunități și, cu toate acestea, să te simți străin printre oameni, să nu-ți găsești locul printre ei, din cauza existenței unor practici și

¹² În legătură cu aceasta, Wittgenstein mărturisea: "Am considerat în mod greșit că propozițiile aparțin unui singur calcul. Era ca și cum ar fi existat *un* calcul fundamental, logica, pe care orice alt calcul s-ar fi putut baza. [...] Sarcina era să scot în evidență ce îi este caracteristic acestui calcul fundamental, să arăt ce este logica. [...] Am crezut despre cuvintele <<propoziție>>, <<sens>>, <<generalitate>>, <<logică>> că sunt toate echivalente unul cu celălalt. Dacă ai ideea unei singure logici, atunci trebuie să fii capabil să oferi o formulă generală a logicii, formula generală a unei propoziții. Am crezut că am descoperit această formulă în tabelul A-F, un echivalent pentru cuvântul <<propoziție>> și pentru cuvântul <<logică>>. Ideea că logica oferă forma generală a unui enunț matematic se năruie când vezi că nu există niciun astfel de lucru precum un concept de propoziție sau de logică." (*Wittgenstein's Lectures. Cambridge, 1932-1935*, pp. 138-9).

¹³ Pentru o caracterizare a acestora, a se vedea textul lui Mircea Flonta, *În ajutorul cititorului la Tractatus*, pp. 47-56.

¹⁴ Ce limbă mai e și aceea a pigmeilor?! Ce scriere mai e și aceea hieroglifică?! – Nu-mi spun nimic! Nu există nimic în ele care să-mi fie câtuși de puțin familiar!

obiceiuri ce nu mai au nimic în comun cu cele pe care le-ai asimilat de mic.¹⁵ (*Dacă un leu ar vorbi, noi nu l-am înțelege*, spune Wittgenstein.) E nevoie, prin urmare, să vezi dacă sunetele sau semnele respective fac vreo diferență în rândul oamenilor, dacă se reacționează într-un anumit mod la ele. Să poți într-un final să te descurci printre oameni, să fii integrat într-o formă de viață. Există un număr indeterminat de jocuri de limbaj dintre cele mai diferite, iar fiecare dintre acestea trebuie cercetat în parte pentru a înțelege ce îi este caracteristic!

Prin examinarea unor jocuri de limbaj, Wittgenstein încearcă să arate cum o expresie, despre care filosofii cred sau au pretenția că ar spune ceva, nu joacă niciun rol în situații obișnuite de comunicare. Ea pare să spună ceva, dar de fapt nu spune nimic! Aceasta nu înseamnă însă, așa cum se credea în *Tractatus*, că în mod principial nu poate avea vreun rol, că nu poate primi o semnificație. Faptul că un joc de limbaj o exclude, că o dă afară din casă, nu-i pecetluiește soarta o dată pentru totdeauna. Dimpotrivă, poate fi găzduită, i se poate găsi un rost în cadrul unui alt joc de limbaj, numai că lucrurile ar sta cu totul altfel – expresia ar avea o altă semnificație decât cea obișnuită, însă la fel de autentică.

În *Tractatus* Wittgenstein a calificat propozițiile filosofilor drept nonsensuri ce iau naștere din încălcarea logicii limbajului. A trata însă o expresie drept contradicție sau nonsens principial presupune, pe de o parte, existența unui sistem – un fel de măsură a tuturor lucrurilor, iar pe de altă parte, considerarea expresiei independent de particularitățile situațiilor de comunicare și de apartenența acestora la o formă de viață. Or, jocurile de limbaj, ca membri ai marii familii a limbajului, nu posedă rigoarea unui sistem formal. Chiar dacă sunt guvernate de reguli, regulile lor nu sunt determinate în mod strict și explicit, așa cum se întâmplă în cazul unui sistem. Dacă este nevoie – așa cum e cazul în filosofie –, unele dintre acestea pot fi explicitate, însă caracterul lor este prin excelență unul tacit. Iar ceea ce e și mai important este că ele se îngemănează cu activitățile oamenilor și nu pot fi desprinse de acestea. Limbajul își primește însemnătatea de la acestea, se dezvoltă și se transformă împreună cu ele. În legătură cu aceasta, următoarele observații ale gânditorului austriac privitoare la logica limbajului ne aduc lumina clarificării:

¹⁵ De ce mănâncă chinezii cu ajutorul bețișoarelor, când ar putea să folosească lingura și furculița? Seinfeld, un mare comedian al zilelor noastre, vedea ceva important atunci când, cu ironia-i specifică, pune întrebări de felul: Cum se face că într-o țară precum China persistă obiceiul de a mânca cu bețișoarele, atâta vreme cât pentru săpat și greblat sunt folosite unelte împrumutate din cultura occidentală?! De ce nu folosesc chinezii în astfel de activități tot un soi de bețișoare, numai că ceva mai mari? La o adică, lopata și grebla nu sunt altceva decât niște linguri și furculițe uriașe folosite în agricultură!

”Când se spune „Știu că ... x ... = ...”? Când s-a verificat calculul.”

”Ce fel de propoziție este aceasta: „Cum ar arăta aici o greșeală!”? Ar trebui să fie o propoziție logică. Dar este o logică care nu este folosită, fiindcă ce învață ea nu se învață prin propoziții. – Este o propoziție logică, deoarece ea descrie situația conceptuală (lingvistică). ”

”[...] Tocmai așa *este* acest joc de limbaj.¹⁶
Și logicii îi aparține tot ce descrie un joc de limbaj.”

”Nu ajung, oare, tot mai aproape de a spune că logica, până la urmă, nu poate fi descrisă? Trebuie să privești practica limbajului, și atunci o vezi.”¹⁷
(*Despre certitudine*, §50, §51, §56, §501)

Să ne întoarcem acum la ”Ceea ce vom spune va fi ușor, însă a ști de ce o spunem va fi foarte dificil”. Propun să apropiem această remarcă a lui Wittgenstein de două însemnări ale sale din 1930, respectiv 1931, ce vor avea ulterior un ecou într-un pasaj din *Cuvântul înainte al Cercetărilor filosofice*:

”Fiecare dintre propozițiile pe care le scriu are întotdeauna deja în vedere întregul, deci mereu unul și același lucru și sunt oarecum doar perspective ale unui obiect examinat din unghiuri diferite. ”

”Gânditorul se aseamănă mult cu desenatorul care vrea să reprezinte toate corelațiile.” (*Însemnări postume*, pp. 26, 34)

Limbajul este un peisaj nemărginit ce stă deschis în fața ochilor. Iar dificultățile filosofice sunt încurcături cu privire la modul în care funcționează limbajul. Ceea ce încearcă Wittgenstein este să ofere o descriere a peisajului sub forma unor schițe; un lung șir de schițe – un album – cu rol clarificator, avându-se întotdeauna în vedere ceea ce se obține prin crearea unui asemenea album. Pentru un om ca Wittgenstein, înzestrat cu talent filosofic și cu o bogată imaginație conceptuală, procesul implicat în

¹⁶ Janik caracterizează analiza filosofică târzie a lui Wittgenstein drept un fel de *gesticulație* al cărei țel este să ne ajute să vedem ceea ce se află tot timpul deschis în fața ochilor noștri. A se vedea *Assembling Reminders*, p. 155.

¹⁷ Pe marginea acestei remarci Rhees face următoarea precizare: ”El [Wittgenstein, n.m. – E.M.] nu spune că nu e nimic logic de văzut, ci că nu va fi o descriere a unui set de principii logice.” Vezi *Wittgenstein's On Certainty. There – Like Our Life*, p. 49.

crearea schițelor, actul în sine al creației, pare să nu ridice dificultăți. Ceea ce se recunoaște însă a fi cu adevărat greu este surprinderea tuturor corelațiilor de care depinde viața operei și a însăși însemnătății acesteia, întregul obținut din punerea laolaltă a descrierilor. Dar care este, totuși, marea miză sau ce semnifică acest întreg vizat tot timpul de Wittgenstein în scrierile sale târzii? Înțelegerea limbajului ... înțelegerea gândirii oamenilor, a vieților acestora ... înțelegerea filosofiei ... filosofia!¹⁸

Dificultatea sesizării importanței descrierii e direct proporțională cu dificultatea problemelor care apar în filosofie, căci tocmai pentru așa ceva sunt oferite descrierile: pentru a arăta cum iau naștere dificultățile filosofice, pentru a le pune într-o asemenea lumină natura, încât să se poată înțelege ce e tulburător la ele, ce le face să fie inerente gândirii oamenilor. Să înțelegi că întrebările pe care și le-au pus filosofii nu trebuie respinse și să ajungi, datorită înțelegerii dobândite, să te apropii cât mai mult de ele, pentru ca apoi să te poți îndepărta. – Să știi cum să te apropii de fiară, să fii lăsat să o mângâi, iar după aceasta să-ți poți vedea, pe cât cu putință, liniștit de alte treburi.

Desigur că dificultatea de a surprinde însemnătatea descrierii e pe măsura dificultăților filosofice, iar a vedea ceea ce stă deschis în fața ochilor tuturor este un rezultat a cărui obținere anevoioasă intră în tensiune cu ceea ce urmăresc în mod obișnuit filosofii. Practica analitică, ca de altfel și cea tradițională, nu contribuie la realizarea unui asemenea obiectiv prin elaborările teoretice care le sunt caracteristice, ci din contră, îl fac mai greu de atins:

”Oamenii sunt pătrunși în mod profund de confuzii filosofice, adică gramaticale. Iar a-i elibera de acestea presupune a-i scăpa de asociațiile extrem de diverse în care sunt prinși. Ar fi ca și cum ar trebui să li se regroupeze întregul limbaj. – Firește însă că acest limbaj s-a dezvoltat astfel deoarece oamenii au avut – și au – tendința de a gândi *în acest mod*. De aceea scăparea e valabilă numai pentru cei care trăiesc într-o stare de insatisfacție instinctuală față de limbaj. Nu pentru cei care, urmându-și instinctele, trăiesc în *chiar* turma care a creat acest limbaj ca propria-i expresie.” (*The Big Typescript*, p. 311)

¹⁸ Rhees se exprimă astfel: “[...] înțelegerea care este obținută în filosofie este *filosofia*. Nu e ca și cum ar exista altceva spre care ai putea să indici și să spui <<asta e ceea ce te învață filosofi>> – ceva spre care aproape că ai putea să privești fără a face filosofie. <<Valoarea rezultatelor sale>> nu poate fi despărțită de valoarea filosofiei înseși.” Vezi *Wittgenstein and the Possibility of Discourse*, pp. 17-18. Recomand însă a se urmări întreaga discuție a capitolului I al cărții.

Merită aici un moment de reflecție asupra metaforei ochelarilor gândirii. Și Wittgenstein s-a folosit de o pereche de astfel de ochelari „performanți” – într-atât de „performanți”, încât i-a fost foarte greu să și-i ia de la ochi. A crezut că fără ei nu poate să vadă nimic! Ce-ar însemna să te debarasezi de ochelarii gândirii? – Ar însemna să-ți orientezi privirea spre ceea ce stă deschis în fața ochilor tuturor. (Îndemnul lui Wittgenstein: Nu *gânde*, ci *privește*!) Ce face diferența între cineva cu asemenea ochelari și cineva fără? – Un cu totul alt mod de a vedea lucrurile. E greșit să se creadă că ochelarii gândirii corectează o vedere deficitară sau că îi conferă ochiului performanțe ieșite din comun. Ei nu au același rol cu cel al ochelarilor pe care îi poartă cei cu probleme de vedere, anume să îi ajute, într-o anumită măsură, să vadă la fel ca și cei care nu se confruntă cu probleme de acest gen. Mai degrabă, ochelarii gândirii sunt concepuți după modelul unor instrumente de mare precizie precum microscopul sau telescopul. Însă asemenea instrumente au aplicații limitate în cadrul unor domenii de activitate specializate. Ochelarii gândirii în schimb, par să nu știe nimic de vreo limită. Și de aceea se confundă cu o altă formă de vedere. Din această pricină se crede că fără ei nu se poate vedea nimic. Dacă ei sunt cei care generează vederea, atunci ei sunt *ochii*! Numai că e vorba de cu totul alt fel de ochi și, prin urmare, de vederi diferite.

Dacă reușești însă să scapi de ochelarii gândirii nu înseamnă că vei avea o viață mai ușoară în filosofie, însă doar așa te poți apropia de pacea în gânduri. (Faptul că te cureți de anumite păcate nu îți va face viața roz, însă numai așa poți accede la fericire.) Există în acest sens o dificultate fundamentală despre care se poate spune că depășește în profunzime orice dificultate izvorâtă din fascinația pentru idealul științei. Această dificultate, căreia mereu trebuie să-i faci față cel care a reușit să scape de ochelarii gândirii și a ales descrierea ca mod de cercetare, rezidă în faptul că limbajul, în toată complexitatea și varietatea formelor lui, nu poate fi cuprins cu vederea sau, mai bine zis, după cum spune însuși autorul *Cercetărilor filosofice* în §122, că „gramaticii noastre îi lipsește puterea de cuprindere”. A obține înțelegere în filosofie înseamnă a reuși formarea unui *Übersicht*, a unei reprezentări care să poată cuprinde cu vederea întregul. Acest *Übersicht* nu este însă niciodată complet; în schimb, este perfectibil. El se realizează prin surprinderea cât mai multor corelații între diverse expresii, așa cum apar acestea în fluxul vieții. Și cu cât privirea se îmbogățește cu sesizarea unor noi corelații, a unor noi aspecte, cu atât se schimbă înțelegerea lucrurilor. Iar înțelegerea filosofică nu e niciodată definitivă; ea suferă transformările vieții, pentru a spune așa.

BIBLIOGRAFIE

- WITTGENSTEIN, Ludwig – *Cercetări filosofice*; Tr. M. Dumitru și M. Flonta, București, Humanitas, 2005.
- WITTGENSTEIN, Ludwig – *Despre certitudine*; Tr. Ioan Giurgea, în colaborare cu Mircea Flonta, Humanitas, București, 2005.
- WITTGENSTEIN, Ludwig – *Însemnări postume 1914 – 1951*; Tr. M. Flonta și A. P. Iliescu, București, Humanitas, 1995.
- WITTGENSTEIN, Ludwig – *Philosophical Investigations*; textul german, cu o traducere în engleză revizuită, tr. G.E.M. Anscombe, Blackwell Publishing, 2001.
- WITTGENSTEIN, Ludwig - *The Big Typescript. TS 213*; German-English Scholars' Edition, ed. și trad. C. Grant Luckhardt and Maximilian A.E. Aue, Blackwell Publishing, 2005.
- WITTGENSTEIN, Ludwig - *Tractatus Logico-Philosophicus*; Tr. M. Dumitru și M. Flonta, Humanitas, București, 2001.
- WITTGENSTEIN, Ludwig - *Wittgenstein's Lectures. Cambridge 1932-1935*, ed. Alice Ambrose, Prometheus Books, 2001.
- FLONTA, Mircea - *Dincolo de idealul științei. De la Tractatus la Cercetări filosofice*; Analele Universității București, Anul LII – 2003.
- FLONTA, Mircea - *Ludwig Wittgenstein și tradiția filosofică*; în *Cum recunoaștem Pasărea Minervei*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998, pp. 171-200.
- FLONTA, Mircea – *Înțelegerea filosofică: "A vedea mai bine"*; în Flonta, M. și Gh. Ștefanov (ed.), *Ludwig Wittgenstein în filosofia secolului XX*, Editura Polirom, Iași, 2002.
- JANIK, A. - *Assembling Reminders. Studies in the Genesis of Wittgenstein's Concept of Philosophy*; Santerus Academic Press, Sweden, 2006.
- McGINN, Marie – *Wittgenstein and the Philosophical Investigations*; Routledge, 1997.
- RHEES, R. - *Wittgenstein's On Certainty. There – Like Our Life*; ed. D.Z. Phillips, Blackwell Publishing, 2005.
- RHEES, R. – *Wittgenstein and the Possibility of Discourse*; ed. D.Z. Phillips, Blackwell Publishing, 2006.
- RUSSELL, Bertrand - *My Philosophical Development*; George Allen & Unwin, Londra, 1959.